

DIALOGŲ TIPAI PIERO PAOLO PASOLINIO ROMANE „TEOREMA“

Rasa Klioštoraitytė

Vilniaus universiteto
Literatūros istorijos ir teorijos katedros doktorantė

Dialogas dažniausiai apibrėžiamas kaip dviejų ar daugiau žmonių pokalbis; literatūroje jis suprantamas kaip veikėjų pokalbis ar literatūros kūrinys, parašytas pokalbio forma. Filosofijoje dialogas nėra vien kalbėjimo būdas, jis apima ir susitikimą, santykių palaikymą, tarpusavio supratimo ieškojimą, susipratimą. „Vertė, daugelio filosofų, teologų ir moralistų, politikų ir net viešosios nuomonės teikiama dialogo sąvokai, jo praktikai ir, šiaip ar taip, žodžiui „dialogas“ kaip diskursui tarp žmonių, veidu į veidą atsisukusių vienas į kitą, besikreipiančių vienas į kitą ir besikeičiančių pasakymais bei prieštaromis, klausimais bei atsakymais, patvirtina naują mąstymo apie prasmingumo ir dvasingumo esmę kryptį, Vakarų visuomenėje galbūt atsiradusią per XX amžiaus išbandymus, pradedant I pasauliniu karu.“¹ Šiuolaikinė dialogo filosofija pabrėžia iki šiol mažai išryškintą kalboje atsiveriančios prasmės matmenį – dialoge atsirandantį tarpžmogišką santykį, pirmąpradį socialumą. Naujoji dialogo filosofija moko, kad kito žmogaus pakvietimas ar kreipimasis į jį ir kalbėjimas jam nepriklauso nuo kokios nors turi-

mos jo patirties, nes dažnai kreipiamasi į kitą, turint omenyje jo išankstinę patirtį; apeliuojama į žinias, informaciją, jų perdavimą. Ypač svarbi dialogo reikšmė postmoderniojoje visuomenėje, kurioje susikalbėjimas ir susipratimas, gimstantys pokalbio metu, praranda vertę, o dialogas dažnai suvokiamas kaip mechaniška pasikeitimo informacija ar jos perdavimo priemonė.

Emmanuelis Levinas, aptardamas dialogo filosofiją, nurodo, kad Martino Buberio mąstyme tikras dialogas yra kito jutimas, saugojimas ir atsargumas, nes kitas nėra adekvačiai persakomas ir perpasakojamas, o dialogo, kaip kalbėjimosi, pokalbio, šaknys glūdi dialogiškume, nepertraukiamame, neišnykstančiame procese. Dialogas, kaip pokalbis, kaip kalbinė forma, išnyra iš dialogiškumo arba iš pačios egzistencijos gelmių. Mąstant apie dialogiškumą, kaip būties principą, aišku, kad dialogiškumas sieja ne tik žmones, bet ir visa, kas koku nors būdu prašosi, arba jam reikia supratimo, arba susipratimo, paaiškinimo, arba pasiaiškinimo. Žmogus negali būti be kitų, jis ko nors reikalauja ir yra kieno nors reikalaujamas². M. Buberis savo darbuose teigia, kad dialogiškumas nėra vien žmo-

¹ Emmanuelis Levinas, *Apie dievą, ateinantį į mąstymą*, Vilnius: Aidai, 2001, 289.

² *Ten pat*, 110.

nių bendravimas. „Tad atrodo, kad jei ir neįmanoma apsieiti be žodžių, be komunikacijos, vis dėlto vienas dalykas yra esmiškai neatsiejamas nuo dialogiškumo. Tai vidinio veiksmo abipusiškumas. Juk aišku, kad du žmonės, kuriuos sieja dialogas, turi būti atsigręžę vienas į kitą, vadinasi, nesvarbu, kiek aktyviai ar net kiek aiškiai savo aktyvumą suvokdami – turi vienas į kitą atsigręžti.“³ Filosofas, aptardamas dialoginius santykius, išskiria tris dialogo tipus. **Tikrasis**⁴, nesvarbu, ar jis kalbamas, ar tylimas, – kai kiekvienas dialogo dalyvis realiai turi omenyje kitą dalyvį ar dalyvius, savitai apibrėžiamus ir faktiškai egzistuojančius, ir į jį ar juos nukreipia savąjį siekį taip, kad tarp jo ir jų randasi gyvas abipusiškumas; **techniškas**, kuris kyla vien iš dalykinio susikalbėjimo poreikio; galiausiai **dialogu perrengtas monologas**, kai du ar keletas žmonių, keistai susipynusiais aplinkkeliais suėjusių vienon vieton, kalbasi kiekvienas pats su savimi ir vis dėlto niekam nekliūva tai, kad kiekvienas paliktas tik pats sau⁵. Trys dialogo tipai padeda nusakyti žmogaus egzistavimo būdus, tarpžmogiškus santykius, jų sritį⁶ bei šių santykių nykimą ar nebuvimą postmodernioje visuomenėje, kultūroje, taip pat literatūroje. Toliau straipsnyje bus remiamasi šiuo dialogų tipų skirstymu. Dialogas čia suprantamas ne tik kaip kreipimasis, kalbinimas, pasikalbėjimas, pokalbis, tai, kas susideda iš žodžių, jų junginių, taip pat iš pauzių tarp žodžių ar frazių; jis gimsta ne

tik iš kalbėjimo, bet ir iš tylos, judesių, gestų, žvilgsnių. Dialogas suprantamas ir kaip susitikimas, santykių palaikymas, supratimas. Dialogiškumas priklauso nuo asmens laikysenos „tai“, kito, „tu“ atžvilgiu.

Pietro Paolo Pasolinio gyvenime ir kūryboje dialogo ir dialogiškumo sąvokos yra atraminės. Visą šio rašytojo kūrybą galima laikyti atviru pasaulio, laiko, istorijos, kultūrinės ir literatūrinės tradicijos kalbinimu⁷. Ligi šiol dar nėra tyrinėta, kaip skleidžiasi dialogo filosofija ir dialogiškumo poetika P. P. Pasolinio kūryboje, tad šis nagrinėjimo aspektas yra naujas jo kūrybos studijose. Šio straipsnio tikslas – išanalizuoti romano „Teorema“ dialogų tipus, dialoginius santykius, įrodyti, kad pagrindinė jungiamoji kūrinio ašis yra dialogiškumo principas. Daugiausia dėmesio bus skiriama personažų tarpusavio santykiams. Romanas „Teorema“ pasirinktas neatsitiktinai. P. P. Pasolinį rašyti romaną paskatino nykstantis kultūrų, kartų dialogas, vertybių, tradicijų neigimas, bežadės ir bežodės visuomenės gimimas. Straipsnyje keliami hipotezė, jog rašytojas šiame kūrinyje siekia atskleisti, kaip modernioje epochoje galingas nepažįstamosios šventybės pasirodymas susitikimu ir pokalbiu, dialogu ir dialoginiais santykiais atveria būties suvokimą, ir pavaizduoti žmogaus egzistavimą „iš įvaizdžio“⁸, autentiškumo nykimą ir neautentiškumo įsitvirtinimą postmodernioje visuomenėje.

³ Martin Buber, *Dialogo principas. II. Dialogas. Klausimas pavieniui. Tarpžmogiškumo pradai*, Vilnius: Katalikų pasaulis, 2001, 57.

⁴ Išskirta str. aut.

⁵ Martin Buber, *Dialogo principas. II. Dialogas. Klausimas pavieniui. Tarpžmogiškumo pradai*, Vilnius: Katalikų pasaulis, 2001, 71.

⁶ „Tarpžmogiškumo sfera aš vadinu tik tai, kas aktualiai vyksta tarp žmonių, nesvarbu, ar tai bus visiškai abipusiai įvykiai, ar įvykiai, kurie tik gali būti pakylėti ar išplėtoti iki abipusiškumo; nes abiejų partnerių dalyvavimas yra visiškai būtinas. Tarpžmogiškumo sfera yra vienas priešais kitą sfera; jos išplėtojamą vadiname dialogiškumu.“ *Ten pat*, 171.

⁷ Plačiau apie P. P. Pasolinio poetiką žr. aut. str. „Piero Paolo Pasolinio poetika. Kūryba kaip veiksmas“, *Literatūra. Vakarų literatūros tyrinėjimai*, 2004, 46 (4), 68–75.

⁸ M. Buberis skyrė du žmogaus egzistavimo būdus. Pirmasis gali būti nusakytas kaip gyvenimas **iš esmės**, gyvenimas, kurį sąlygoja tai, kas žmogus iš tikrųjų yra, o antrasis yra gyvenimas **iš įvaizdžio**, gyvenimas, kurį sąlygoja tai, kokiu žmogus nori atrodyti. Matin Buber, *Dialogo principas. II. Dialogas. Klausimas pavieniui. Tarpžmogiškumo pradai*, Vilnius: Katalikų pasaulis, 2001, 172.

Mintis sukurti „Teoremą“ P. P. Pasoliniui gimė dar 1966 metais⁹. „Teorema“ turėjo būti septintoji iš pjesių ciklo, parašyto vos per mėnesį. Vėliau rašytojas suprato, kad šio teksto prigimtis buvo kitokia: „Teoremos“ istorija yra labai įdomi ir reikšminga. Beveik prieš trejus metus pirmą kartą savo gyvenime pradėjau rašyti kūrinis teatrui; tuo pačiu metu parašiau šešias eiliuotas pjeses ir „Teoremą“. Pirmoji idėja, kurią puoselėjau – kad tai bus septintoji eiliuota tragedija. Buvau jau pradėjęs ją rašyti kaip tragediją, eiliuotą dramą; bet vėliau supratau, jog meilė tarp svečio ir kitų personažų bus daug gražesnė, jei ją išreikšiu tyla. Ši mintis mane privertė pagalvoti, kad geriau sukurti filmą, bet tai atrodė neįgyvendinama, ir pirmiausia parašiau pasakojimą, kuris atrodė labai schemiškas, o pirmasis variantas – labai grubus; vėliau jį perrašiau kaip scenarijų ir tuo pačiu metu pakeičiau pirmąjį užrašų rinkinį, kuris tapo visiškai savarankišku literatūros kūrinium.¹⁰ Ši romaną sudaro prozos tekstai, kuriuos pertraukia poezijos intarpai, kartais tiesiogiai nesusiję su pasakojama istorija, citatos iš Pradžios, Išėjimo, Išminties knygų, autoriaus komentarai, pats autorius tiesiogiai kreipiasi į personažus, skaitytoją, pabaigoje yra žurnalisto interviu su Milano miesto gyventojais apie šventumą ir tikėjimą. Pasakojimo stilius neišlaiko vienovės: romaną sudaro apsakymai, novelės, vizijos, parabolė, alegoriniai pasakojimai. Tačiau Pasolinis nekuria menų sintezės: tekste įvairūs stiliai ir žanrai niekada nesuliejami, atskiros dalys yra skaidrios. Tačiau pati kūrinio prigimtis, parašymo aplinkybės, perėjimas nuo vienos išraiškos formos prie kitos, teksto struktūra ir stilius atveria galimybes dialoginės poetikos raiškai.

⁹ Romanas publikuojamas 1968 m. ir priklauso pasakojimui menininko kūrybos laikotarpiui.

¹⁰ „Incontro con Pier Paolo Pasolini“, a cura di Lino Peroni, *Inquadrature*, n. 15–16, autunno, 1968.

Visa romano istorija trumpai galėtų būti papasakota taip: Angelas – Dievas, užvaldęs visus šeimos narius, kurie jam atsiduoda, paslaptinškai dingsta, taip, kaip ir pasirodė. Viename interviu menininkas klausė, „kas nutiktų, jei į vieną miestiečių šeimą atvyktų jaunas Dievas, ar tai būtų Dionizas, ar Jahvė. Tačiau pradėjau nuo hipotezės. Ideologija prasideda šia nuostata: industrinė visuomenė susiformavo visiškai skirtingai nei ankstesnė, valstiečių, kuri turėjo savąjį religinį jausmą. Vėliau šis religinis jausmas tapo priklausomas nuo bažnytinių institucijų, o dabar pajungtas ir valdžiai (...). Taip religinis jausmas, buvęs žmogaus gyvenimo centru, buržuazinėje kultūroje prarandamas. O kuo gi šis religinis jausmas buvo pakeistas? Valdžios ir gerovės ideologija.“¹¹ Menininkas pabrėžia pokyčius visuomenėje, autentiškumo praradimą vartotojiškoje visuomenėje, kurioje labiau orientuojamasi į „turėjimą“, o ne į „būtį“, susitelkiama į gyvenimo dimensijas, teikiančias tiesioginį materialinį pasitenkinimą.

„Teorema“, kaip nurodo ir pats autorius, apibrėžiama kaip dedukcinis teorijos teiginys, kurio teisingumu įsitikinama įrodymais. Graikų ir vėlyvosios lotynų kalbos žodis *thēorēma*, graikų *theōrēin* („tyrimo objektas“) reiškia tyrinėti, kontempliuoti, ieškoti, mąstyti. Graikų kilmės žodis *teo* (*theós* – dievas) nurodo santykį su Dievu ar su kokia nors dievybe. „Pasolinio kūryboje realybės ir šventumo ryšys niekada nenutrūko. Menininkas dažnai piktinosi dėl to, kad moderni visuomenė šio ryšio neišlaikė. Šventumo esatis, tiksliau, šventumo praradimas ir nebuvimas vertė Pasolinį kalbėti.“¹² Buberio filosofijoje ryški takoskyra tarp tiesioginio, abipusio

¹¹ Pier Paolo Pasolini, *Sogno del centauro*, Roma: Editori Riuniti, 1993, 82.

¹² Gianni Scalia, *La mania della verità. Dialogo con Pier Paolo Pasolini*, Bologna: Cappelli, 1978, 18.

ryšio, „Aš“ – „Tu“ santykio arba **dialogo** ir netiesioginio, nauda besiremiančio ryšio, „Aš“ – „Tai“ santykio arba **monologo**. Remdamasis šia dialogo ir monologo priešprieša, Buberis nurodo, kad religija yra kalbėjimasis **su Dievu**, o ne **apie Dievą**¹³. Tad galima teigti, kad romano pavadinimas nurodo paties kūrinio dialoginę prigimtį, „aš“ ir „tu“ santykį.

Romano vaizdavimo objektu P. P. Pasolinis renkasi buržua šeimą. Veikėjai pristatomi kaip spektaklio aktoriai. Pateikiami tikslūs jų apibūdinimai. Personazai po darbo ar paskaitų eina namo. Tėvas Paolas išeina iš fabriko. „Jo žvilgsnis pasimetęs tuštumoje, susirūpinęs, nuobodžiaujantis, o gal paprasčiausias neišraiškin- gas.“¹⁴ Sūnus Pjetras ir duktė Odeta – iš mokyklos. „(...) silpnas vaikinai, jo akyse jau atsispindi veidmainiškumas (...). Vargšė Odeta, ji švelni ir nerami. Jos kakta atrodo kaip dėžutė, pripildyta skausmingos išminties, tiksliau, žinojimo.“¹⁵ Liučija, Paolo žmona ir vaikų motina, pristatoma buržua šeimos namų aplinkoje. Pasolinis nurodo, jog visų personazų veidai yra švelnūs, bet apimti nerimo, o žvilgsniai tušti ir beprasmiai, Buberio žodžiais, atskleidžiantys gyvenimą „iš įvaizdžio“. Visus juos jungia ne tik išoriniai panašumai, bet ir išgyvenama vidinė egzistencinė krizė bei tuštuma. Pasolinis, aprašydamas personazų vidinį pasaulį, vartoja žodžius: „pasimetęs“, „tuščias“, „nuleidęs akis“, „užgesęs žvilgsnis“. Kitas bendras visų personazų bruožas yra jų gyvenimo su kitais problemos. Jie nesugeba užmegzti santykio, palaikyti ryšio su žmonėmis, nekuria sociumo. Odeta teigia, jog jai nepatinka vyrai¹⁶, Pjetras gėdijasi savo

vyriško geismo¹⁷. O tarnaitė Emilija, kilusi iš kaimo, priklauso kitai kultūrinei erdvei, gyvena vadovaudamasi senosiomis vertybėmis. Tad jos gyvenimą galima apibūdinti kaip gyvenimą „iš esmės“.

Sąstingio situaciją šeimos gyvenime sugriauna paslaptingojo svečio pasirodymas. „Suskam- ba skambutis. Emilija bėga atidaryti durų. Ir jai priešais akis išdygsta Andžiolinas. Jį galime lai- kyti septintuoju mūsų pasakojimo personazu.“¹⁸ Andžiolinas atneša laišką, kuriame parašyta: „Atvyksiu rytoj.“¹⁹ Svečio vardas nenurodomas, bet jei tas, kuris atneša telegramą, vardu Andžio- linas, tai tas, kuris siunčia angelą, yra paslaptin- gasis „tu“, atveriantis transcendenciją. Postmo- derniniame „Teoremos“ pasaulyje, kaip teigė Pa- solinis, svečias „atėjo ne evangelizuoti, bet pa- liudyti pats save“²⁰. M. Buberis nurodo, kad dia- logiškumo galimybės ir ribos yra išsiskverbimo ribos²¹. Taigi paslaptingojo svečio pasirodymą galima traktuoti kaip šventybės išiveržimą post- moderniniame pasaulyje. Pasolinis, nurodydamas tikslią socialinę klasę, buržua, kuriai priklauso personazai, pabrėžia svečio išskirtinumą: „Su- maištyje dabar pasirodo naujas mūsų pasakoji- mo personazas. Jis išsiskiria iš kitų visų pirma savo grožiu (...). Gerai jį išžiūrėjus galima spėti, kad jis yra užsienietis.“²² Viena interviu me- nininkas taip apibūdino paslaptinį jaunuolį: „Mano nepažįstamasis nėra Kristus, patekęs į šiandieninį kontekstą, ir ne Erosas, sutapatintas su Kristumi, o žinia negailestingojo Dievo, ku-

¹³ Martin Buber, *Dialogo principas*. I. *Aš ir tu*, Vilnius: Katalikų pasaulis, 1998, 78.

¹⁴ Pier Paolo Pasolini „Teorema“, P. P. Pasolini, *Romanzi e racconti*, 1962–1975, Milano: Mondadori–Meridiani, 2001, 895.

¹⁵ *Ten pat*, 896.

¹⁶ *Ten pat*, 900.

¹⁷ *Ten pat*, 898.

¹⁸ *Ten pat*, 903.

¹⁹ *Ten pat*, 904.

²⁰ Pier Paolo Pasolini, *Il sogno del centauro*, Roma: Editori Riuniti, 1993, 80.

²¹ Martinas Buberis, *Dialogo principas*. II. *Dialogas. Klausimas pavieniui. Tarpžmogiškumo pradai*, Vilnius: Katalikų pasaulis, 2001, 59.

²² Pier Paolo Pasolini „Teorema“, P. P. Pasolini, *Romanzi e racconti*, 1962–1975, Milano: Mondadori–Meridiani, 2001, 905.

ris konkrečiu ženklų sunaikina klaidingus mirtingųjų įsitikinimus. Tai Dievas, griauantis miesčionių lengvai įgytą pažinimą, kuriuo jie gyveno, o tiksliau, vegetavo.²³ M. Buberis dialogo filosofijoje išskiria tris gyvenimo sritis. Viena iš jų – tai gyvenimas su žmonėmis. Čia santykis yra atviras, įgijęs kalbos pavidalą. Į kreipimąsi atsiliepiama, atsakoma. Santykį su žmogumi jis laiko tikrąja santykio su Dievu analogija²⁴. „Teoremos“ personažai, gyvendami su paspatinguoju jaunuoliu, patiria jo būties išskirtinumą. Svečio atėjimas suteikia naują pradžią sustingusiame šeimos gyvenime, naują galimybę prisikelti iš tuštybės: neautentiškas buržua gyvenimas sutinka autentišką svečio būtį.

Pirmojoje „Teoremos“ dalyje aprašomi personažų susitikimai su svečiu, o antrojoje pateikiami susitikimo padariniai, lyg būtų teoremos išvados. Kiekvienas personažas išgyvena susitikimą, atsiliepia į svečio kvietimą ir kreipimąsi į juos. Anot M. Buberio, suvokti žmogų reiškia pajusti jo visumą kaip dvasios apibrėžtą asmenį, pastebėti dinaminį centrą, kuris visose žmogaus apraiškose, veiksmuose ar laikysenose išpaudžia regimą vienatinumo ženklą²⁵. Tarnaitė Emilija pirmoji sužino apie svečio atvykimą, pirmoji sužinos ir apie jo išvykimą. Emilijos troškimas pažinti paslaptį svečio pereina ir į fizinį artumą. „Jaunuolis šį kartą turėjo ją pastebėti ir susidomėti. Negalėjo neišgirsti to verksmo ir beprotiško kūkčiojimo, negalėjo nepamatyti bėgančios moters, kuri aiškiai tikėjosi, kad į ją bus žiūrima ir kad bus pastebėta.“²⁶ Dievybė Emilijos gyvenime atsiskleidžia netikėtu, nelauktu

būdu, tai kūniškas atsidavimas, fizinis ir jutiminis kontaktas: „Jaunasis svečias turi kažką apsaugančio, motiniško. Lyg būtų motina, kuri jau pažįsta savo vaiko kaprizus ir juos gali atspėti, lyg tai būtų meilės kupina savimonė. Niekas netrukdo jų meilei. Ir jaunuolis išsitiesia virš moters kūno, atsiduodamas jos troškimui ir norui būti jo užvaldytai.“²⁷ Svečias ir Emilija nukreipia savąjį siekį vienas kito link. Tarnaitė atsiliepia į paslaptingojo jaunuolio kvietimą, atsiduodama jam. Tokiu būdu autorius atskleidžia svečio eroso pilnatvę. Ji dar labiau išryškėja skausmingame Pjetro užvaldyme: „Svečias ir sūnus miega viename kambaryje (...). Jis galvoja apie jo (svečio) ramų miegą, tokį vyrišką ir šiltą.“²⁸ Šio personažo pasinėrimas į apmąstymus atitolina jį nuo realybės. Kaip teigia Levinas, mąstymas reflektuoja patį save. Dialektika, kurioje atsiveria mąstymas, nėra dialogas arba tėra tik sielos dialogas su pačia savimi²⁹. Svarbiausia tikro pokalbio sąlyga yra ta, kad kiekvienas pripažintų, jog jo partneris yra šis, būtent šis žmogus: pamažu jaunasis Pjetro supranta, kad svečiui padedant viskas yra įmanoma, ir nori, kad ir kasdienis gyvenimas įgautų tikrumo. „Atrodo, kad gyvenime daugiau nebėra kliūčių, trukdžių, nuobodybės, blogio. Jis teka skaidriai kaip aliejus. Tai jaunojo Pjetro gyvenimas (...). Apimti skaidrios ir gilios aistros, kurią galima patirti tik vieną kartą gyvenime, abu draugai vėl pradeda kalbėti apie literatūrą ir dailę.“³⁰ Paslaptingas svečias, įsiverždamas į jaunuolio gyvenimą, jį keičia, kuria dialogą. Susitikimo metu Pjeras atsiveria dailės, literatūros pasauliui. Tarp jų gimsta abipusiškumas.

²³ Pier Paolo Pasolini, interviu „Quinzaine littéraire“, dabar N. Naldini, *Pasolini una vita*, Torino: Einaudi, 1989, 323–324.

²⁴ Martin Buber, *Dialogo principas*. I. *Aš ir tu*, Vilnius: Katalikų pasaulis, 1998, 73.

²⁵ *Ten pat*, 179.

²⁶ Pier Paolo Pasolini „Teorema“, P. P. Pasolini, *Romanzi e racconti*, 1962–1975, Milano: Mondadori–Meridiani, 2001, 910.

²⁷ *Ten pat*, 909–911.

²⁸ *Ten pat*, 915.

²⁹ Emmanuelis Levinas, *Apie dievą, ateinantį į mąstymą*, Vilnius: Aidai, 2001, 294.

³⁰ Pier Paolo Pasolini „Teorema“, P. P. Pasolini, *Romanzi e racconti*, 1962–1975, Milano: Mondadori–Meridiani, 2001, 914.

Liučija, Paolo žmona, sužavėta ir paliesta svečio išskirtinumo, nori, trokšta pasikeisti: „Pamažu, pamažu Liučijos akys prisipildo švelnumo.“³¹ Pirmasis šių personažų susitikimas paremtas tik bežode nuostabos ir džiaugsmo kupina žvilgsnių kalba: „Liučija ilgai žiūri be jokios išraiškos į žaidžiantį vaikiną.“³² M. Buberio teigimu, tarpžmogiškumo srities skleidimuisi visiškai būtinas abiejų partnerių dalyvavimas. „Ji jau nusprendė atsiduoti jam, apsinuoginti priešais svečią (...). Jis palinksta virš jos ir glosto jai plaukus, Liučija išdrįsta pakelti į jį kupinas maldavimo akis.“³³ Pasolinis pabrėžia abipusį personažų įsitraukimą. Susitikimas su svečiu ir realus jo įsiveržimas į Liučijos būtį griaua gyvenimo „iš įvaizdžio“ taisykles bei normas.

Romano pradžioje autorius kalba apie Odetos užsisklendimą savyje. Svečio buvimas, atsiveriantis kaip dvasios įvykis, keičia Odetą. Užsimezgas dialoginiams santykiams, tarp šių personažų skleidžiasi bendrystė: „Nuotraukų albumas krenta ant grindų, ir dviejų lūpos susitinka. Tai pirmasis Odetos bučinyš.“ Tikrajame pokalbyje į partnerių atsigrežiamą visą tiesą, taigi atsigrežiamą esybę. M. Buberio teigimu, kad užsimegztų tikras pokalbis, kiekvienas, kuris jame dalyvauja, privalo investuoti save³⁴. Šiame susitikime Odeta visiškai atvira svečio būčiai.

Pasolinis, aprašydamas tėvo Paolo susitikimą su paslaptinguoju jaunuoliu, išryškina jo troškimą pasikeisti. Paolas dialoginių santykių džiaugsmą patiria lyg naujai sukurtas, pasikeitęs: „Tėvas Paolas žiūri į jį, ir prieš pagalvodamas, nusprenddamas, jį paglosto (...). Svečias laimingas šypsosi, be jokios nuostabos, savo vai-

kiška ir geraširdiška šypsena.“³⁵ Čia ryškėja, kad dialogiškumas nėra vien žmonių kalbėjimasis, jis gali reikštis ir žvilgsnių, tylos kalba, beždžiu bendravimu.

Taigi paslaptingojo svečio atėjimą į šeimą galima traktuoti kaip kvietimą pokalbiui, dialogui, santykiui. Svečio ir šeimos narių gyvenimą galime laikyti dialoginiu gyvenimu, pamažu besiskleidžiančia tarpžmogiškumo sfera, tuo, kas iš tikrųjų vyksta tarp žmonių. Svečio atėjimas keičia kiekvieną personažą: tarp svečio ir kiekvieno šeimos nario kuriamas **tikrojo dialogo** atvejis. Pirmojoje romano dalyje svečio santykis su šeimos nariais bei tarnaitė galima laikyti **tikruoju dialogu**, kurio metu visi personažai kalbina ir yra kalbinami svečio, t. y. paslaptingojo „tu“. Visi šeimos nariai siekia, ieško dialogo su šiuo „tu“, visi patiria jo artumą, kuria dialoginius santykius. Tačiau Pasolinis nurodo, kad susitikimai su svečiu nekeičia šeimos narių tarpusavio santykių: „Visi palinkę virš savosios lėkštės valgo tylėdami. Paslaptingi meilės žvilgsniai nukreipti svečio pusėn (...). Bendra meilė svečiui nėra tai, kas vienija. Visi šeimos nariai saugo tą pačią meilės paslaptį (...). Visų žvilgsniai reiškia tą patį tikslą, bes jie visi kartu nekuria bažnyčios.“³⁶ Pasolinis pabrėžia, kad šeimoje nėra tarpžmogiškumo srities. Buberis nurodė, kad bendruomenė, besikurianti bendruomenė yra daugelio asmenų nebebuvimas vienas šalia kito, o vieno buvimas pas kitą³⁷. Taigi šeimos tarpusavio santykiai yra **dialogas, perrengtas monologu**, kuriame ištrinama bet kokia atviro dialogo galimybė, ir vyrauja visiška tyla. Personažai nesukuria bendrystės, sociumo, ne-

³¹ *Ten pat*, 922.

³² *Ten pat*, 920.

³³ *Ten pat*, 924–925.

³⁴ Martinas Buberis, *Dialogo principas. II. Dialogas. Klausimas pavieniui. Tarpžmogiškumo pradai*, Vilnius: Katalikų pasaulis, 2001, 186.

³⁵ Pier Paolo Pasolini „Teorema“, P. P. Pasolini, *Romanzi e racconti*, 1962–1975, Milano: Mondadori–Meridiani, 2001, 958.

³⁶ *Ten pat*, 966.

³⁷ Martinas Buberis, *Dialogo principas. II. Dialogas. Klausimas pavieniui. Tarpžmogiškumo pradai*, Vilnius: Katalikų pasaulis, 2001, 89.

siekia tarpžmogiškumo santykio. Į tarnaitę Emiliją šeimos nariai kreipiasi tik dėl konkrečių poreikių, patarnavimų, visiškai nesidomi jos asmenybe, būtimi. Tad galima teigti, kad tarp šeimos narių ir tarnaitės Emilijos veriasi **techniškas santykis**, kylantis iš dalykinio susikalbėjimo poreikio.

Po svečio išvykimo personažai išgyvena egzistencinę tuštumą, o gyvenimas tampa be orientyro: „Atrodo, kad svečias išsinešė ne tik jų gyvybes, bet ir suskaidė juos tarpusavyje, palikdamas vienatvėje su netekties skausmu.“³⁸ Šeimos nariai išgyvena ilgesį, kuris jaučiamas praradus šaknis, tėvą ar motiną. Paolas savo skausmą išsako žodžiais, kiti personažai ilgesį ir nusivylimą atskleidžia veiksmais. Tragiška tėvo kalba yra drauge ir viską suprantančio kalba: „Taigi tu atėjai į šiuos namus, kad griautum.“³⁹ Tikrojo dialogo principas, kuris mezgėsi tarp svečio ir šeimos narių pirmojoje romano dalyje, dabar panaikinamas, lieka tik jo paieškos. Pirmoji iš namų pasitraukia Emilija. „Tu vienintelė žinosi, kada išvyksiu, ir kad niekad nesugrįšiu, ir tu manęs ieškosi, turėsi manęs ieškoti.“⁴⁰ Emilijos autentiškos būties ieškojimo pastangos skleidžiasi jos daromais stebuklais. Apibūdindamas Odetos kančią po svečio išvykimo, Pasolinis išryškina šeimos susiskaidymą: „Atrodo, kad Odetta į nieką nereaguoja. Nejudą išsitiesusi savo lovoje (...). Visa šeima sustojusi aplink Odetos lovą. Jie jaučiasi vieniši, bet privalo atlikti šeimyninę pareigą. Odetos gyvenime jau niekas nesikeičia.“⁴¹ Be paslaptingosios esaties Odetos gyvenimas tampa beprasmis, o sociumo sukūrimo galimybės ištrinamos, „aš“ neužklausia „tu“. Paslaptingajam jaunuoliui palikus šeimą, Pjet-

rui menas, kurį aukštino ir garbino, tampa pašaipos objektu: „Apimtas žiaurais įniršio, o gal kiek vulgariai, lyg suveddamas sąskaitas (...), išsitiesia, atsisega kelnes ir nusišlapina ant jo (paveikslas).“⁴² Levinas teigė, kad santykis, kai „aš“ sutinka „tu“, yra etikos atėjimo pirmąsias vietas ir sąlyga⁴³. Paslaptingojo svečio išvykimas panaikina ir etikos skleidimąsi jaunuolio gyvenime. O štai Liučija kiekviename sutiktame jaunuolyje ieško išskirtinio svečio veido: „Ir ji paklysta tyliame kelyje, kuriame išnyko svečias.“⁴⁴ Aprašydamas Paolo pasikeitimą, Pasolinis cituoja Pradžios knygą, kai Dievas išmėgina Jokūbą, siųsdamas jam paslaptinę angelą, su kuriuo šis turi kovoti. Paolas kovoja pats su savimi, su savo vidiniu deginančiu skausmu. Šiuose skyriuose Paolas primena skausmo ir ilgesio apimtą Jobą, norintį priartėti prie Dievo per kančią. Paolas pamažu supranta savo paties menkumą didžiosios realybės paslapties akivaizdoje. Paliestas paslaptingojo susitikimo, jis lieka klausiančiojo pozicijoje, kalbina save ir kartu prabyla į kitą, ieškodamas atsakymo:

Bene, cosa dire di me?

Di me, che sono dove ero, e ero dove sono (...), mandato nel deserto a camminare per esso?

Io sono pieno di una domanda a cui non so rispondere.⁴⁵

„Gerai. Ką pasakyti apie save? / Apie save, esantį ten, kur buvau, ir buvusį ten, kur esu (...) / pasiūstas į dykumą, kad per ją keliaučiau. / **Esu kupinas klausimo, į kurį nesugebu atsakyti.**“

Paolo kalbina pačią būtį, egzistenciją, trokšta surasti atsakymą, suvokia, jog pats negalės atsakyti, tad kreipiasi į neapibrėžtą, paslaptinę „tu“.

³⁸ Pier Paolo Pasolini „Teorema“, P. P. Pasolini, *Romanzi e racconti*, 1962–1975, Milano: Mondadori–Meridiani, 2001, 988.

³⁹ *Ten pat*, 951.

⁴⁰ *Ten pat*, 978.

⁴¹ *Ten pat*, 992–993.

⁴² *Ten pat*, 1011.

⁴³ Emmanulis Levinas, *Apie dievą, ateinantį į mūsų*, Vilnius: Aidai, 2001, 302.

⁴⁴ Pier Paolo Pasolini „Teorema“, P. P. Pasolini, *Romanzi e racconti*, 1962–1975, Milano: Mondadori–Meridiani, 2001, 1018.

⁴⁵ *Ten pat*, 1054.

Romanas baigiamas tokiais Paolo žodžiais:

„È impossibile dire che razza di urlo
sia il mio.
È un urlo fatto per invocare qualcuno
O il suo aiuto (...).
È un urlo che vuol far sapere,
In questo luogo disabitato, che io **esisto**,
Oppure, che non soltanto esisto,
Ma che **so** (...).
Ad ogni modo questo è certo: che qualunque cosa
Questo mio urlo voglia significare,
Esso è destinato a durare oltre ogni possibile fine.“⁴⁶

„Neįmanoma nusakyti, kas per riksmas manasis (...) / Šauksmas turįs patraukti kažkieno dėmesį / ar pagalbą (...). / Tai riksmas, kuriuo noriu pranešti / šioje negyvenamoje vietoje, jog **esu**, / ir ne tik esu, / bet ir **žinau** (...). / Viena yra tikra: kad ir ką / galėtų reikšti šitas mano riksmas, / jis privalo tęstis ilgiau už kiekvieną galimą pabaigą.“

P. P. Pasolinis kuria personažą, kuris siekia išsilaisvinti, ieško prasmės, bet drauge yra sukaustytas nusivylimo, pasimetimo. Šis nusivylimas paskutinėje to paties pavadinimo filmo scenoje dar geriau atskleidžia tragišką ir absurdišką žmogaus būtį: nuogas Paolas pasileidžia per dykinę, garsiai šaukdamas; šis šauksmas tęsiasi iki filmo pabaigos, kol pasirodo užrašas „Pabaiga“. Buržuva tėvas, atsisakęs visų turty, visų žemiškųjų gėrybių ir geidulių, gali išgyventi tik savojo **klausimo – troškimo patirti**, įkūnytą paskutiniajame šauksme. Romano pabaigoje įvyksta metamorfozė – suaugęs žmogus grįžta į vaikystę. Paolas supranta, jog priklauso nuo to, ko jis pats neturi. Šaukiasi to, ko nepažįsta. Anot Pasolinio, šio kūrinio pabaiga nėra tikroji pabaiga. Kiekvienam personažui iškilęs klausimas, ši teorema turi sprendinius, bet išvadų – ne⁴⁷. P. Ricoeuro teigimu, egzistencija yra troškimas ir pastanga. Vadindami ją pastanga, pabrėžiame jos pozityvią energiją bei dinamiškumą,

⁴⁶ *Ten pat*, 1054.

⁴⁷ Pier Paolo Pasolini, *Il cinema in forma di poesia*, a cura di Luciano De Giusti, Pordenone: Edizioni Cinemazero, 1979, 67.

troškimu – pažymime jai būdingą trūkumą ir stygių⁴⁸. Taigi svečiui išvykus, šeimos nariai nesugeba tęsti autentiškos patirties. Autentiškumo pasirodymas neautentiškoje visuomenėje patį pasaulį verčia patirti krizę, kuri jau gali būti išsigelbėjimo pradžia, forma. Personažų troškimai ir pastangos antroje dalyje virsta **stygiumi** (Pjetras, Odeta), **ieškojimu** (Paolas, Liučija) ir **išsipildymu** (Emilija). Rinkdamasis vaizdavimo objektu milaniečių šeimą, tarnaitę, kilusią iš kaimo, ir svečią, Pasolinis kuria trinarę dialogo galimybę, o kartu siekia atskleisti ir dialogišką kultūrinių sluoksnių sambūvį ar jų sambūvio nykimą: šioje kultūroje bei visuomenėje egzistuoja ir kitas, archajiškas, pasaulis; taip pat šventybės pasaulis, nes būtent santykio Aš – Tu, sociumo su žmogumi pratęsimu, pasak Buberio, atsiranda santykis su Dievu⁴⁹. Dialoginiuose šeimos narių ir tarnaitės Emilijos santykiuose išryškėja du priešingi poliai, skirtingi žmogaus horizontai: archajiško žmogaus horizontas (natūralus žmogaus poreikis) ir modernaus žmogaus horizontas (ekonominis, praktinis, istorinis gyvenimas).

P. P. Pasolinio mėginimas iš naujo atkurti šventumą sekuliarizuotoje aplinkoje yra lyg iššūkis, senojo kodo aktualinimas naujame, o kartu ir dialogo siekimas. Įprasmindamas dialogą, kaip kalbėjimo ir susitikimo būdą, jis iškelia dialogišką santykio su būtimi prigimtį. Dialoginių santykių interpretacija, dialogiškumo paieškos postmoderniame kontekste P. P. Pasolinio romane „Teorema“ atveria literatūros ir filosofijos dialogo galimybes. Menininkas atskleidžia žmogaus troškimą išsiveržti iš bedvasės tuštumos, vaizduoja pasaulį, koks jis yra ir koks neturėtų būti. Savo kūryba, kuri jam buvo gyvenimas, mėgina išsakyti ir išsaugoti žmogaus egzistencijos dialogiškumo pradą.

⁴⁸ Paul Ricoeur, *Egzistencija ir hermeneutika. Interpretacijų konfliktas*, Vilnius: Baltos lankos, 2001, 27.

⁴⁹ Emmanuelis Levinas, *Apie dievą, ateinantį į mąstymą*, Vilnius: Aidai, 2001, 304.

TIPI DI DIALOGO NEL ROMANZO “TEOREMA” DI PIER PAOLO PASOLINI

Rasa Klištoraitytė

Riassunto

Nella vita e nell'opera di P. P. Pasolini i concetti di dialogo e di dialogicità sono fondamentali. Si può considerare tutta l'opera pasoliniana come ricerca di un dialogo nell'apertura al mondo, al tempo, alla storia, alla tradizione culturale e letteraria. Finora non sono stati ancora studiati i rapporti tra il pensiero pasoliniano e la filosofia del dialogo. In questo articolo, adottando il metodo del dialogo e della co-

municazione letteraria, si vuole dimostrare che l'autore del “Teorema” attraverso i concetti di dialogo, di rapporti dialogici e d'incontro cerca di esprimere come l'avvento di una divinità misteriosa possa rivelare il significato dell'essere dell'uomo, l'assenza dell'autenticità e il trionfo dell'inautenticità nel mondo contemporaneo.

Gauta 2005-09-15

Priimta publikuoti 2006-05-01

Autorės adresas:

Literatūros istorijos ir teorijos katedra

Vilniaus universitetas

Universiteto g. 5

LT-01513 Vilnius

El. paštas: rasa@telodoioilweb.net